

Fıkhi Hükümün Tesisinde ve Yorumlanmasında Bağlam

Hüseyin BAYSA

Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Kilis 7 Aralık University Faculty of Theology

Department of Islamic Law

Kilis/TÜRKİYE

huseyinbaysa@kilis.edu.tr | orcid.org/0000-0003-0406-1102

Özet

Bağlam, yazılı ve sözlü ifadelerde geçen olgu ile onu çevreleyen ögeler arasındaki ilişkiyi ifade eden bir kavramdır. Anlambilimde anlamı belirleme teknikleri arasında sayılan bağlam, temelde metin içi ve metin dışı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, sözcenin gramatikal ve dizgesel yönden çözümlenmesini sağlarken, ikincisi sözcenin olgusal ve durumsal nitelikleri ile sosyal ve kültürel unsurlardan etkilenebilirliği ve düzeyi hakkında bilgi verir. Bağlam İslâmi ilimlerde daha çok, ayet ve hadislerin anlaşılması ile ilgili olarak incelenmiştir. İctihad ve fetvaların doğru yorumlanması için bağlamlarına riayet edilmesi gerektiği hususuna da çeşitli çalışmalarda değinilmiştir; ancak tespit edildiği kadarıyla fukahanın hangi bağlamları nasıl kullandığına dair müstakil araştırma yapılmamıştır. Bu makalede bağlamın çeşitleri icthad ve fetva örnekleri üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın amacı, fıkıh kaynaklarındaki hükümlerde bağlamın bütün çeşitlerinin etkin bir şekilde ve özenle kullanıldığına dikkat çekmektir.

Bağlam, anlamı belirleme yöntemi olarak İslâm dünyasında IX. yüzyılda, Batı'da ise XX. yüzyılda ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bağlam sözceleri kurgulama ve anlama süreçlerinin tabii bir bileşeni olduğundan her iletişim pratiğinde gizli veya açık

Geliş/Received: 30.09.2023 | **Kabul/Accepted:** 29.12.2023 | **Yayın/Published:** 30.12.2023

Atf/Citation: Baysa, Hüseyin. "Fıkhi Hükümün Tesisinde ve Yorumlanmasında Bağlam". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 42 (Aralık 2023), 245-270./Baysa, Hüseyin. "The Context in Constructing and Interpreting the Islamic Jurisprudential Provision". *Journal of Islamic Law Studies* 42 (December 2023), 245-270.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1369044>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Hüseyin BAYSA | CC BY-NC-ND 4.0 International

bir biçimde var olagelmıştır. Birer sözce olan ictihad ve fetvalarda da bağlam en başından beri doğal bir teknik olarak işletilmiştir. Çalışmayı anlamlı kılan, örnekler üzerinden bu gerçekliğin ifade edilmesidir. Fıkıh kaynaklarında, bağlamın farklı çeşitleri kastedilerek *delâletü'l-hâl*, *mukteza'l-hâl*, *siyâk*, *sibâk*, *nazmü's-siyâk*, *nesk*, *karîne*, *mukteza'l-keîâm*, *mülâmetü'l-keîâm*, *münâsebe*, *fehva'l-keîâm* ve *makâm* gibi kavramlar kullanılmıştır. Bunlar arasında günümüzde en yaygın kullanılanı *siyâk*tir.

Fukaha ahkâmı tespit sürecinde bağlamı dikkate aldığı gibi yeni meselelerin hükümlerini *tahrîc* yöntemiyle belirlemeye çalışırken de bağlam araştırması yapmıştır. Bağlam bakımından eşdeğerde olan meseleler arasında hüküm aktarımı gerçekleştirilirken, bu nitelikte olmayanlara farklı hükümler takdir edilmiştir. Aynı şekilde, bağlamı değişen hükümlerde yeni bağlamlar esas alınarak güncellemeye gidilmiştir. Kaynaklardaki hükümler sonradan karşılaşılan meseleler için kullanılmadan önce ayrıca metin içi bağlam açısından incelenmiştir. Bu çerçeveden olmak üzere, hüküm ifade eden metinlerin sözcük, cümle ve paragraf bağlantıları irdelenmiş ve gerekli görüldüğünde ilgili *şerh* ve *haşiye* çalışmalarındaki bilgilere başvurulmuştur.

Araştırma esnasında tespit edilen bir diğer husus, hüküm bağlam ile temellendirilirken fıkıh usulü kavramları üzerinden işlemin izah edilmiş olmasıdır. Sözelimi olgusal bağlam meselenin *illeti*, *hikmeti*, *sebebi*, *şartı* veya *rüknü* gibi hükmün asli unsurlarından biri olarak değerlendirilmiş ve birbirine benzeyen ancak olgusal bağlamları farklı olan meseleler hükmün temel bileşenleri itibarıyla birbirinden ayrı kabul edilmiştir. Öte yandan bağlamın bazı çeşitlerinin doğrudan usulün konuları arasında yer aldığı görülmektedir. Örneğin metin içi bağlamın öğeleri, fıkıh usulü eserlerinde nassların anlamlandırılması bağlamında *lafız* ve *delâlet* bahislerinde ele alınmıştır. Fıkıh metinlerinde kültürel bağlam olarak anlam yüklenen öğeler, usulde *örf* delilinin kapsamında incelenmiştir. Fikhi görüşler usulün ilgili ilkeleri çerçevesinde bağlamsal öğeler dikkate alınarak oluşturulduğundan hüküm metinlerindeki maksûd anlama ulaşmaya çalışırken aynı bağlamsal ilişkilerin kurulması gerekmektedir. Bunun için öncelikle metnin söylemsel bağlamı isabetli bir şekilde çözümlenmelidir. Bu aşamada bilginin ana kaynağından alınması ve metnin çapraz okuma tekniği ile tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Anlamlandırma süreci devam ederken ayrıca eş zamanlı olarak, metinde mevzubahis edilen meselenin dış bağlamları göz önünde bulundurulmalıdır. Dış bağlamlar, hükme konu olan meselenin mahiyetini doğrudan etkileyen unsurlar olduğu için bunların göz ardı edilmesi, hükmün yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebilmektedir. Hulasa ictihad veya fetvaları hem tesis hem de yorumlama süreçlerinde bağlam tekniğinin uygulanması fıkıh ve fetva usulü açısından bir zorunluluktur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Fıkıh Metni, Fikhi Hüküm, Bağlam, Anlam.

The Context in Constructing and Interpreting the Islamic Jurisprudential Provision

Summary

The context is a concept that expresses the relationship between the phenomenon mentioned in written and verbal expressions and the elements surrounding it. Context, which is considered among the techniques for determining meaning in semantics, is basically divided into two parts: intra-text and extra-text. While the first of these provides the grammatical and systematic analysis of the expression, the second provides information about the factual and situational qualities of the expression and the way and level of influence from social and cultural elements. The context has been mostly studied in Islamic sciences in relation to the understanding of verses and *ḥadīths*. It has also been mentioned in various studies that the context of verses and *ḥadīths* must be adhered to in order to interpret *ʾijtihād* and *fatwās* correctly; however, as far as it has been determined, no independent research has been conducted on which contexts were used by the *fuqahāʾ* and how they were used. In this article, the types of context are examined through examples of *ʾijtihād* and *fatwās*. The purpose of this research is to draw attention to the fact that all types of context are used effectively and carefully in the provisions of *fiqh* texts.

The context, as a method of determining meaning, began to be discussed in the Islamic world in the 19th century and in the West in the 20th century. However, since context is a natural component of the processes of constructing and understanding expressions, it has existed implicitly or explicitly in every communication practice. Since *ʾijtihād* and *fatwās* are words, the context has been used in the words as a natural technique from the very beginning. What makes this research meaningful is expressing this reality through examples. The concepts such as *dalālatu'l-ḥāl*, *muqtaḍa'l-ḥāl*, *siyāq*, *sibāq*, *naẓmu's-siyāq*, *nasq*, *qarīna*, *muqtaḍa'l-kalām*, *mulāʾametu'l-kalām*, *munāsaba*, *faḥwa'l-kalām* and *makām* were used in *fiqh* sources when pointing out to different types of context. Among these, *siyāq* is the most commonly used word today.

Just as the context was taken into account by Muslim jurists in the process of constructing the provisions in *fiqh* works, they researched context while trying to determine the rulings of new issues by employing the method of *takhrīj*. While the rulings were transferred between issues that were equivalent to each other in context, different rulings were given to those that were not of this nature. Likewise, rulings whose context has changed have been updated based on new contexts. Existing provisions were also examined in-text context before being used for issues that arose subsequently. Within this framework, the word, sentence, and paragraph connections of the ruling texts were examined and, when deemed necessary, information was consulted in the relevant *sharḥ* and *ḥāshiya* books.

Another issue identified during the research is that the process was carried out based on the concepts of *ʿuṣūl al-fiqh* when basing the judgment on the context. For example, the factual context has been considered as one of the essential elements of the judgment, such as the *ʿillah*, *ḥikmah*, *sabab*, *shart* or *rukun* of the issue, and issues that are similar to each other but have different factual contexts have been considered separate from each other in terms of the basic components of the provision. On the other hand, it is seen that some types of context are directly among the subjects of *ʿuṣūl al-fiqh*. For example, the elements of the in-text context are discussed in the topics of *lafz* and *dalālāt* in the context of the interpretation of verses and *ḥadīths* in the works of *uṣūl*. The cultural context is examined within the scope of *ʿurf* evidence.

Keywords: Islamic Law, Fiqh Text, Islamic Jurisprudential Provision, Context, Meaning.

Giriş

Anlambilimin temel kavramlarından olan bağlam, İslâmi ilimler arasında daha çok tefsir ve hadis alanlarında nasslar ile ilişkili olarak incelenmiştir. Nassların hangi bağlamda nazil/vârid olduğu hususu, anlamlarını belirlemede önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bağlamın bu işlevi, fıkhi hükümler için de söz konusudur. Fıkhi ahkâmın hem tespitinde hem de temellendirilme ve *tahrîc* vb. yöntemlerle yeni meselelere uyarlanmasında bağlamın dikkate alınması gerektiği hususu,¹ geçmişten bu yana kabul edilen bir gerçekliktir.

İctihadın² ekseninde nasslar olmakla birlikte zemininde, üzerine hüküm bina edilen meselenin bağlamları yer almaktadır. İctihad faaliyetinde Şâri'in Kitab ve Sünnet'te hükmü açıkça bulunmayan meselelerin hükmüne ilişkin muradı araştırılır.³ İctihadın bu özelliği sebebiyledir ki hüküm istinbâtında temel kaynak ve dayanak, nasslar ile nasslardan çıkarılan temel ilkeler olmak zorundadır. Bununla birlikte ictihadda bulunurken, istinat edilen nassların bağlamlarının yanı sıra hükmü tespit edilmek istenen

¹ Bk.: Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mâlikî el-Karâfi, *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk* (b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/177; Ebü 'Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Ebü 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî li'n-Neşr ve't-Tevzîf, 1423h.), 4/470.

² İctihad, bir meselenin şer'î hükmüne ilişkin bir kanaate varmak amacıyla olanca çabayı sarf etmektir. Tâcuddîn 'Abdulvahhâb b. Takiyyuddîn es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh*, thk. Abdulmun'im Halîl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 118; Ebü'l-'Adl Zeynüddîn Kâsım İbn Kutluboğa, *Hulâsâtü'l-efkâr şerhu muhtesari'l-Menâr*, thk. Senâullâh ez-Zâhidî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018), 181; Üzeyir Köse, "İctihat", *Fikh Usulü*, ed. Nuri Kahveci (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 334.

³ Hükmü hakkında kat'î delil bulunan meselede ictihadda bulunmak aklen imkânsızdır. 'Alâuddîn 'Abdulazîz b. Ahmed 'Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, ts.), 4/14.

meseleyi çevreleyen şartlar da dikkate alınmaktadır. Buna göre ictihadda özellikle de fetva faaliyetinde, iki aşamadan oluşan bağlam incelemeleri yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, ictihada esas alınan nassların anlamını ortaya çıkarma sürecinde, ikincisi ise hakkında ictihad edilecek meselenin özelliklerini ve hükme medar olan yönünü belirlerken gerçekleşmektedir.

Bağlam fıkhi hükümlerin tesisi sürecinde esaslı bir işleve sahip olduğundan yorumlama aşamasında da hükümlerin bağlamları ile birlikte ele alınması gerekmektedir. Ebû Hanife (ö. 80/150) ve öğrencilerine nispet edilen “Bizim neye dayanarak söylediğimizi bilmeyen kişiye görüşümüzle fetva vermesi helal değildir.” sözü,⁴ görüşün bina edildiği nassî delillerin yanı sıra ictihada konu olan hadiseyi çevreleyen unsurları da içermektedir. Zira ictihad konusunu yeterince öğrenmeden delillerini yorumlamaya kalkışmak, isabetli değildir. Bunun için öncelikle hakkında şer’î hüküm bulunan meselenin mahiyeti ve ortaya çıktığı ortamın şartları belirlenmelidir. Bu işlem ile ictihadın olgusal ve sosyal bağlamları ortaya konulmuş olur. Öte yandan hüküm tesis edilirken failin özel durumu da hesaba katıldığından, bunun ayrıca tespit edilmesi gerekmektedir ki bu da ictihaddaki durumsal bağlamı oluşturmaktadır.

İctihadlar yorumlanırken metin içi bağlam çözümlemesi de önemli bir süreci ifade etmektedir. Metin, şerh ve haşiye gibi farklı düzlemlerde kaleme alınan eserlerdeki hükümleri anlamlandırırken sözcük, cümle ve paragraf bağlantılarının doğru kurulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, metin çözümlenirken temel fıkıh kitaplarının asırlar önce kaleme alındığı ve dolayısıyla o dönemlerin diliyle telif edildiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bağlam, semantik konusunun işlendiği ve daha çok *’ilmü’d-delâle*⁵ ismiyle yayınlanan çalışmalarda bir alt başlık olarak ele alınmıştır. Bunun yanında bağlam ile ilgili müstakil araştırmalar da yapılmıştır. *Nazariyyetü’s-siyâk*⁶ adlı kitap, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*⁷ isimli tez, “Siyak Kuralının Nassların

⁴ Bu uyarı, mezhep içi *istinbât* veya *tahrîc*le fetva verecek kimseler için yapılmıştır. Muhammed Emin b. Ömer b. ‘Abdilazîz İbn ‘Âbidîn, *Şerhu ‘Ukûdi resmî’l-müftî* (Karaçi: Mektebetü’l-Büşrâ, 2009), 49.

⁵ Ahmed Muhtâr Ömer, *’İlmü’d-delâle* (Kahire: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1998).

⁶ Muhammed Sâlim İbn Dûdû, *Nazariyyetü’s-siyâk fi’t-türâsil-İslâmî* (Katar: Vizâratü’l-Evkâf ve’s-Şüûni’l-İslâmiyye, 2015).

⁷ Fatih Tiyek, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

Yorumuna Etkisi: İbn Dakîkul'îd Örneği"⁸ ve "Siyak Kavramı'nın Semantik Analizi"⁹ adlı makaleler bunlardan bazılarıdır. İsimlerinden de anlaşıldığı üzere bu çalışmalarda bağlamın tarihi ve nassları anlamada bir yöntem olarak kullanılması araştırılmıştır. Tespit edildiği kadarıyla ictihad ve fetvanın bağlamı konusu hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede fıkhi ahkâmı tesis ve yorumlama süreçlerinde bağlamın işlevi ele alınacaktır. İctihad amelîyesinde nasslardan istinbat temel bir işlem olmakla birlikte ictihadın tesisinden bahsedilirken nassların bağlamı meselesine girilmeyecek, ictihada konu olan meseleyi çevreleyen diğer bağlamlara değinilecektir. Çalışmanın amacı, fıkıh kaynaklarındaki hükümlerde bağlamın temel bir unsur olarak kullanıldığı gerçekliğini daha görünür hale getirmektir. Bu hedef doğrultusunda öncelikle bağlamın anlam belirlemede bir teknik olarak kullanılması konusuna kısaca değinilecek, akabinde belirli fıkhi hükümler üzerinden bağlamın çeşitleri incelenecektir.

1. Bağlamın Anlam Belirlemede Bir Yöntem Olarak Kullanımı

Günlük hayattaki konuşmalar dâhil sözlü ve yazılı ifadelerin tamamı belli bir bağlam içinde vücut bulur. Bağlam (context) sözlükte "herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı" anlamına gelmektedir. Dil bilimi terimi olarak bağlam "bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst" şeklinde tarif edilmektedir.¹⁰ Bağlamı benzer bir yaklaşımla, "bir kelime, ifade veya görüngünün anlamını belirlemede katkısı olan koşulların tümü; bir olay ya da ifadenin anlamını oluşturan ve içerimini belirleyen çerçeve" şeklinde tanımlayanlar da olmuştur.¹¹ Çeşitleri öne çıkarılarak bağlamın tanımı şu şekilde de yapılmıştır: "Bağlam, bir sözcenin içinde yer aldığı dilbilimsel unsurlar ile sözcenin üretilmesi, anlaşılması ve çözümlenmesinde rol oynayan bilişsel, durumsal ve toplumsal-kültürel unsurlardır".¹²

Tariflerden anlaşıldığı üzere sözcede anlam veya maksadın muhataba olduğu gibi aktarılmasında ve alıcının mesajı doğru algılamasında bağlam merkezî rol oynamaktadır. Buna göre bağlam, sözün seçim ve sunum biçimini doğrudan etkilediği gibi

⁸ Osman Güman, "Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi: İbn Dakîkul'îd Örneği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 21 (2013), 29-52.

⁹ Yunus Ekin, "Siyak Kavramı'nın Semantik Analizi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2013), 93-126.

¹⁰ Türk Dil Kurumu (TDK), *Güncel Türkçe Sözlük*, "Bağlam" (Erişim 30 Haziran 2022).

¹¹ Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), "bağlam", 59.

¹² Ümit Deniz Turan, "Edimbilim I: Bağlam, Konuşma İlkeleri ve Söz Eylem Kuramı", *Genel Dilbilim II*, ed. Ayşe Sumru Özsoy (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 123.

alıcı tarafından maksadına uygun şekilde yorumlanmasını da sağlamaktadır.¹³ Bağlam incelemesi, mücmel lafızlardaki kapalılığı gidermenin, ihtimale açık ifadelerde manayı belirlemenin ve sözü maksadına indirgenin yoludur. Bu sebeple fıkıh usulünde bağlam, önemli bir yöntem olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Bir sözü, bağlamını tespit etmeden önce tasvir, çıkarım veya yargı olarak sınıflandırmak risklidir.¹⁵ Örneğin bazı sözler hem övgü hem de yergi anlamını taşıyabilmektedir. Bunlardan hangisinin kastedildiği, ancak sözün baş tarafı ile maksada delalet eden harici durumlardan anlaşılabilir.¹⁶ Aynı şekilde soru edatı mevzubahis değişkenlere göre *istifhâm*, *takrîr* (onaylama) veya *tavbîh* (azarlama) anlamına gelebilir. Yine emir kipi emretmenin yanında tehdit, mubahlık ve ta'cîz (aciz bırakma) anlamlarını da taşımaktadır. Lafızla bu anlamlardan hangisinin kastedildiği, ancak harici unsurlarla anlaşılabilir.¹⁷

Sözün anlaşılma sürecinde bağlamın merkezi rol oynaması, tabii bir durumdur. Bu gerçeklik, bağlamın bireyler arası iletişimde baştan beri pratikte mevcut olduğunu gösterir. Ancak Batı'da bağlamın bir anlama yöntemi olarak ele alınması, son dönemlere denk gelmektedir. Batı dünyasında bağlam teorik düzeyde XX. yüzyılda tartışılmaya başlanmıştır.¹⁸ İslâm âleminde ise bağlam teorisinin ilk defa Câhîz'in (ö. 255/869) çalışmalarında gündeme geldiği bilinmektedir. Sonraki dönemlerde Curcânî (ö. 471/1078), Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Kazvîni (ö. 739/1338) gibi âlimler bu teoriyi eserlerinde anlatmışlardır.¹⁹ Ancak ulema başından beri bağlam uygulamasını, anlamlandırmada güçlü bir delil olarak kabul etmiş ve dikkat çekici bir şekilde kullanmıştır.²⁰ Öte yandan belâgat ilmi, sözün zamansal ve mekânsal parametrelerine göre etkin kullanımını konu edindiğinden Arap dilbilimciler bağlama ilk dönemlerden itibaren özel bir ilgi göstermişlerdir. Belâgatçılar arasında mütedâvil olan "Her makâmın bir sözü vardır." anlamındaki "لكل مقام من المقال" ve "Her kelimenin yanındaki sözcükle birlikte kullanılacağı

¹³ Turan, "Edimbilim I", 123.

¹⁴ Ebû Muhammed 'İzzeddîn b. 'Abdusselâm, *el-İmâm fî beyâni edilleti'l ahkâm* (Beyrut: Daru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1987), 159; Muhammed b. 'Alî b. Vehb İbn Dakîkul'îd, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm* (b.y.: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.), 2/216.

¹⁵ John C. Condon, *Kelimelerin Büyüklü Dünyası -Anlambilim ve İletişim-*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 146.

¹⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 6/80.

¹⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât* (b.y.: Dâru İbni Affân, 1997), 4/146.

¹⁸ Doğan Aksan, *Anlambilim -Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi-* (Ankara: Engin Yayınevi, 1998), 75.

¹⁹ Muhammed Kasım Erden, *Lafız-Mâna Eksininde Arap Anlambilim Kavramları* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 62.

²⁰ Bazı müellifler bâb başlıklarında bağlam anlamına gelen siyâk kelimesine yer vermiş, kimisi de konuyu müstakil bir mesele olarak ele almıştır. İbn Dûdû, *Nazarıyyetü's-siyâk*, 38-40.

bir makâmı vardır.” anlamına gelen “لكل كلمة مع صاحبها مقام” özlü ifadelerinde²¹ bağlamın söz-anlam ilişkisindeki kilit rolünden bahsedilmiş olması, bunun başka bir kanıtıdır.²²

İslâmi ilimler alanında yapılan çalışmalarda bağlamın farklı çeşitleri kastedilerek *delâletü'l-hâl*,²³ *mukteza'l-hâl*,²⁴ *siyâk*,²⁵ *sibâk*, *nazmü's-siyâk*, *nazm*, *nesk*, *karîne*, *mukteza'l-kelâm*, *mülâemetü'l-kelâm*, *münâsebe*, *fehva'l-kelâm* ve *makâm* gibi kavramlar kullanılmıştır.²⁶ Bunlar arasında, özellikle günümüzde en çok tercih edilen, *siyâk* kelimesidir. *Siyâk* klasik kaynakların bir kısmında dilsel²⁷ veya durumsal bağlam, bazılarında ise bütün çeşitlerini kapsayacak şekilde bağlamın genel anlamında kullanılmıştır. Örneğin İmam Şâfiî (ö. 204/820) nasslardaki *âmm* ve *zâhir* lafızların anlam kapsamının sözün *siyâk*ıyla tespit edilebileceğini ifade ederken *siyâk* kelimesi²⁸ ile “sözde mevcut olan lafzî karine/dizgesel bağlam”ı kastetmiştir.²⁹ Serahsî (ö. 483/1090) de *nassı zâhir* lafızdan ayıran karinenin *siyâk* olduğunu söylerken kelimeyi “lafızda olmayan ancak konuşanın lafzına bitişik olan karine” anlamında kullanmıştır.³⁰ İzz b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) bu anlamlardan farklı olarak *siyâka* durum bağlamı anlamını yüklemiştir.³¹ İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302) ise *siyâk*ı bağlamın bütün çeşitlerini kapsayacak şekilde “konuşanın maksadının bilinmesini sağlayan metin içi ve dışı her türlü delâlet” anlamında

²¹ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed el-Kazvînî, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-Belâga* (Beyrut: Daru'l-Cil, ts.), 1/43, 174.

²² Temmâm Hassân, *el-Luggatü'l-'Arabîyye ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Kahire: Dâru's-Sakâfe, 1994), 20; Mehmet Ali Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 155.

²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/80.

²⁴ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/146.

²⁵ İbn Dakîkul'îd, *İhkâmü'l-ahkâm*, 2/216.

²⁶ İbn Dûdû, *Nazariyyetü's-siyâk*, 32-33. Klasik dönem *siyâk* anlayışında Kur'an'ın kendi metinsel bütünlüğü içinde anlaşılması öngörülmüştür. Sebeb-i nüzûl gibi metin dışı unsurlar merkeze alınmamış ve metin evrenselliği içinde değerlendirilmiştir. Tarihselcilikte bu yaklaşımın tam tersine, metin adeta beşeri bir ürün gibi telakki edilerek, içinde doğduğu kültürel ve tarihsel bağlamı içinde yorumlanmaya çalışılmaktadır. Yunus Ekin, “Siyak Kavramı'nın Semantik Analizi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2013), 98, 123.

²⁷ Güman, “Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi”, 30. Hanefî fakihlerden Emîr Pâdişâh (ö. 987/1579) *siyâk*ı bu kullanımına uygun olarak, “Sözün, kendisinden önceki veya sonrasındaki lafzî karine ile sevk edildiği manaya delalet etmesidir.” şeklinde tarif etmiştir. Bk.: Muhammed Emin b. Mahmûd el-Buhârî Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/319.

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1938), 52.

²⁹ Aynı tespit için bk.: Güman, “Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi”, 32.

³⁰ Bk.: Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Usûl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/164.

³¹ 'İzzeddîn b. 'Abdüsselâm, *el-İmâm fi beyâni edilleti'l-ahkâm*, 159; Adnan Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri* (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017), 220-221.

kullanmıştır.³² Şâtîbî (ö. 790/1388) de sözün sevk ediliş sebeplerinin, hükmü gerektiren hal, zaman ve olayın çeşidine göre değişeceğini, maksadın anlaşılması için nassın başı ile birlikte sonunun dikkate alınması ve nüzul sebeplerinden faydalanılması gerektiğini belirtirken³³ siyâk ile aynı anlam genişliğini kastetmiştir.

2. Fıkhi Hükümü Çevreleyen Bağlamlar

Bağlam, temelde metin içi ve metin dışı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bu ayırım dilsel ve dilsel olmayan şeklinde de ifade edilmektedir.³⁴

2.1. Metin İçi Bağlam

Metin içi bağlam, dilsel ve söylemsel bağlam olarak da bilinmekte olup, sözlü veya yazılı metnin yakınında ya da uzağında bulunan her türlü dil ögesinin oluşturduğu bağlamdır. Bir sözcenin hemen önünde ya da arkasındaki sözce, zamirler ve işaret sıfatları gibi gönderimsel kelimeler, zaman ve kip kullanımları, bu bağlamın bileşenleri arasındadır.³⁵ Metindeki kelimelerin isim, sıfat veya zarf oluşu, gerçek yahut mecaz anlamda kullanılması, cümle bütünlüğü, kelimeler arasındaki ilişki de söylemsel bağlamın kapsamındadır. Klasik kaynaklarda *sibâk*,³⁶ *lafzu'l-hitâb*, *sebk*, *derc*, *terkîb* ve *makâl* kavramları ile bu çeşit bağlamın farklı boyutları kastedilmiştir.³⁷ Arap dilbilimciler arasında geçmişten beri bilinen ve “Her kelimenin yanındaki sözcük ile birlikte kullanılacağı bir bağlamı vardır.” anlamındaki “لكل كلمة مع صاحبها مقام” özlü ifadesinde³⁸ bu bağlamdan bahsedilmiştir. Öte yandan fıkıh usulü eserlerinin lafız ve delâlet konularında,³⁹ nassların anlamlandırılması özelinde de olsa metin içi bağlamın bütün öğeleri ele alınmaktadır. Orada anlatılan kuralların aşağı yukarı tamamı nass haricindeki sözceler için de geçerlidir.

Metin, dil düzleminde teşhis edilemediğinde dil dışı düzleme taşınmaz.⁴⁰ Bu sebeple bir metindeki maksûd anlamın kavranabilmesi için öncelikle iç bağlamının

³² İbn Dakîkûl'îd, *İhkâmü'l-ahkâm*, 2/216; Güman, “Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi”, 51.

³³ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/266.

³⁴ Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık*, 151. Bağlamı makâl, makâm, nesk ve karine olmak üzere dört kısma ayıranlar da vardır. İbn Dûdû, *Nazariyyetü's-siyâk*, 34.

³⁵ Turan, “Edimbilim I”, 123.

³⁶ Emîr Pâdişâh, *sibâk* kelimesinin sadece önce geçen lafzî karineler için kullanıldığını belirtmiştir. Bk.: *Teysîru't-Tahrîr*, 1/319.

³⁷ İbn Dûdû, *Nazariyyetü's-siyâk*, 54-55.

³⁸ Kazvîni, *el-İzâh*, 1/43.

³⁹ Nasslar düzleminde mantûk-mefhûm ilişkisi ile ilgili olarak şu esere bakılabilir: Davut İltâş, *Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011).

⁴⁰ Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık*, 157.

çözümlemesi gerekmektedir.⁴¹ Kelimeler veya cümleler farklı terkiplerle farklı anlamlara gelebildiğinden lafzi anlamın isabetli bir şekilde tespiti için bu bağlamın doğru kurulması zorunludur. Örneğin güzel anlamına gelen *حسن* kelimesi sıfat olarak kullanıldığı kelimelere göre farklı anlamlar kazanmaktadır; *رجل حسن* (güzel adam) terkinde ahlakın güzelliği anlamını ifade ederken, *طبيب حسن* (güzel doktor) tamlamasında başarılılık, *ماء حسن* (güzel su) ibaresinde ise berraklık anlamlarını ifade etmektedir. Bu ibarelerde sıfatın anlamı hemen bitişiğindeki mevsuftan anlaşılmalıdır.⁴² Cümle veya sözcenin anlamının tespiti de yine bunlar arasındaki ilişkinin belirlenmesi ile mümkündür. Metindeki cümle ve sözceler birlikte değerlendirilirse, verilmek istenen manaya ulaşılabilir.⁴³ Çünkü genellikle bir konu için oluşturulan metnin başı ile sonu birbiriyle irtibatlıdır.⁴⁴ Hedef anlama ulaşabilmek için bu irtibatın yakalanması gerekmektedir. Dolayısıyla sözün sadece başına bakıp sonunu terk etmek ya da tam tersine sonuna bakıp başını göz ardı etmek, metni anlamada yanılmaya yol açabilir.⁴⁵

Fıkhi hükümleri doğru bir şekilde anlamak için yapılacak işlemin ilk aşaması, hüküm metinlerinin söylemsel bağlam dâhilinde tahlil edilmesidir. Kaynak eserlerdeki ahkâmın bu yönden incelenmesi, gramatikal anlamının doğru bir şekilde tespitine imkân verir. Bu sebeple fukaha hüküm oluşturma sürecinde söylemsel bağlamı esaslı bir delil olarak değerlendirmiştir. Örneğin alışveriş yapacak taraflardan biri diğerine “Sana bine sattım.” anlamına gelen “بِعْتَاكَ بِأَلْفٍ” cümlesi ile teklifte bulunsa, karşısındaki de “Kabul ettim.” anlamında “قَبِلْتُ” cümlesi ile cevap verirse, ittifakla alışveriş tamamlanmış olur. Ancak mal sahibi “Eğer istersen bunu sana bine satayım!” anlamında “بِعْتَاكَ بِعَتَاكَ” derse, buna karşılık diğeri de “İsterim.” anlamında “سِئْتُ” derse akit tamamlanmış olmaz. Fukaha bu hükme varırken, alışverişin tarafların kesin iradelerini ortaya koyan lafızlarla olabileceğini ve dolayısıyla *meşîet* (bir şeyin olmasını istemeyi)

⁴¹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 4/262.

⁴² Ömer, *’ilmü’d-delâle*, 69-70.

⁴³ Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık*, 152.

⁴⁴ Konu metnin farklı bölümlerinde anlatılmışsa, doğru anlamı bulabilmek için ilgili cümlelerin tamamı bir arada değerlendirilmelidir. Örneğin kadının içinde bulunduğu durumlara göre iddet için farklı süreler takdir edilmiş ve hükümler Kur’ân’ın değişik yerlerinde anlatılmıştır. Cinsi münasebet olmadan meydana gelen boşamalarda kadınların iddet beklemesine gerek olmadığını bildiren ayete (el-Ahzâb 33/49) bakmadan, boşanmış kadınların üç kurû’ iddet beklemelerini emreden ayeti (el-Bakara 2/228) okuyan kişi, hükmü yanlış anlayabilir. Aynı şekilde farklı durumlarda beklenmesi gereken iddet sürelerini bildiren diğer ayetler göz ardı edildiğinde bu konuda hatalı hükümler ortaya çıkabilir. Hassân, *el-Luggatü'l-'Arabîyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 349.

⁴⁵ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 4/266. Şâtibî, bu değerlendirmeyi her ne kadar ayetlerin anlaşılması bağlamında yapmışsa da söylediği şeyler diğer metinler için de geçerlidir.

bildiren lafızlarla gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁶ Yine Hanefilere göre, bir kadın kocasına “Beni boşal!” anlamında “طَلَّقْنِي” dese, kocası da “İddetini say!” anlamına gelen “اعْتَدِي” ifadesini kullansa ve sonra koca, mahkemede boşamayı kastetmediğini iddia etse, tasdik edilmez. Şâfiîler kocanın “اعْتَدِي” şeklindeki cevabının “Sana yaptığım iyilikleri say! Beni boşama ile meşgul etme, boşama küfrân-ı nimettir.” anlamını da taşıdığını belirterek bu meselede kocanın iddiasının onaylanacağını söylemişlerdir. Hanefiler de kocanın kurduğu cümlede potansiyel olarak bu anlamın bulunduğunu kabul etmekle birlikte cümlenin kadının boşanma talebinin akabinde gelmesini delil göstererek “اعْتَدِي” emir cümlesi ile boşamanın kastedildiğine hükmetmişlerdir.⁴⁷ Örneklerde görüldüğü üzere sözlü ifadeler ile ilgili hüküm tesis edilirken, kelimeler ve cümleler arasındaki ilişki hükmün önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Fıkhi ahkâmın doğru kavranabilmesi için dayanak olarak alınan söylemsel bağlamın isabetli bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Dilsel bağlama gerekli hassasiyetin gösterilmemesi, ictihad metnini yanlış anlamlandırmaya ve dolayısıyla fakihin söylemediği bir şeyi kendisine isnad edip onunla istidlalde bulunmaya yol açabilmektedir. Zamirin merciinde yanılma, harf veya hareke kaynaklı yanlış okuma, konunun tali derecede yahut muhtasaran anlatıldığı metinlerle yetinme sonucunda ortaya çıkan eksik anlamalar, söylem bağlamı kapsamında yer alan önemli problemlerdir. Hanefî mezhebinde zarurete binaen ücretle Kur’ân öğretmeye verilen cevazın ücret karşılığında Kur’ân okutmayı içine alacak şekilde genişletilmesi, söylemsel bağlamın yanlış anlamlandırılmasının yol açtığı sorunlara ilginç bir örnektir. Mezhepte zarurete binaen ücretle Kur’ân öğretmeye cevaz verilirken, sonraları fetva yanlış okunarak ücret karşılığında Kur’ân tilaveti için de geçerli sayılmaya başlanmıştır. Bu duruma düşülmemesi için fetvaların kaynağından okunması⁴⁸ ve hükmün metnine dil ve fıkıh âlimlerinin çikaramayacağı bir anlam yüklemekten sakınılması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁹

Enes b. Mâlik’in (ö. 93/711-12) zekâtın köprü ve yollarda tahsil edilebileceğine ilişkin görüşünün köprü ve yol için verilen zekât hakkında imiş gibi nakledilmesi, söylemsel bağlam ile ilgili oluşan yanlış okumaya başka bir örnektir. Kaynak eserlerde Enes b. Mâlik’e “Köprü ve yollarda verdiğin, zekât olarak geçerlidir.” anlamına gelen “

⁴⁶ Ebû Zekerîyya Muhyiddîn b. Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb* (b.y.: Dâru’l-Fikr, ts.), 9/170.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/80.

⁴⁸ İbn ‘Âbidîn, *Şerhu ‘Ukûdi resmi’l-müftî*, 13-14.

⁴⁹ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetüllâhi’l-bâliga* (Beyrut: Dâru’l-cil, 2005), 1/266.

”أَعْطَيْتَ فِي الْجُسُورِ وَالطَّرِيقِ فَهِيَ صَدَقَةٌ مَا ضَبَّتْ“ şeklinde bir fetva nispet edilmektedir.⁵⁰ Hanbelî mezhebinin önde gelen fakihlerinden İbn Kudâme (ö. 620/1223) ise bu ifadeye yer vererek, Enes b. Mâlik’in yol ve köprü inşâsı için zekât verilmesini tecviz ettiğini ifade etmiştir.⁵¹ Oysa bu görüşün nakledildiği kaynaklarda köprübaşları ve yolların belirli noktalarında duran görevlilerin yaptığı uşûr tahsilatının zekât olarak geçerli olduğundan bahsedilmektedir.⁵² Mezkûr cümlede mekân zarfı anlamında kullanılan *fî* harf-i cerine yanlışlıkla *ta’lîl/mülkiyet* (sebebiyet/sahiplik) anlamı verilerek sözün sahibine, kasdetmediği bir hüküm nispet edilmiştir.

Söylemsel bağlamın yanlış okunması, metnin doğru anlaşılmasını engellemektedir. Çapraz okuma tekniğiyle bir kaynaktan alınan bilginin diğer kaynaklara bakarak kontrol edilmesi, bu riskin önüne geçmek için tavsiye edilebilecek bir yöntemdir. Bu anlamda, bir mezhebin herhangi bir mesele ile ilgili görüşü araştırılırken muteber olarak kabul edilen metinlerin yanı sıra şerhlerine de müracaat edilerek bilginin teyidi sağlanabilir. Nitekim akademik çalışmalarda çok sayıda kaynağa atıf yapmanın, aktarımda bulunulan bilginin güvenilirliğini artırdığı, bilinen bir husustur. Öte yandan belirli bir fihri ekolün eserlerinde, diğer doktrinlere ait görüşler genellikle özet olarak verilmekte, bazen de aslından farklı bir şekilde yansıtılabilmektedir. Bir mezhebin görüşlerinin ancak kendi kaynaklarından öğrenilebileceği şeklindeki genel kanı bu geçekliğe dayanmaktadır. Bununla birlikte mükâren kaynaklardan da yararlanmak, söylemsel bağlamın doğru tespitine katkı sağlayacaktır.

2.2. Metin Dışı Bağlam

Bir metni dilbilimsel kurallara göre incelemek, bazen metnin gerçek anlamını kavramak için yetersiz kalmaktadır. Çünkü sözün maksadı, gramatikal tetkik ile ulaşılan anlamdan farklı olabilmektedir.⁵³ Lafız, sözün toplumsal ve tarihsel muhtevadan arındırılmış anlamını verdiği için sözle hedeflenen manayı belirlerken sadece metin içi bağlam ile yetinmemek, metin dışında anlamı etkileyen diğer unsurları da taramak gerekir.⁵⁴ Bir metni okumanın amacı, sözün ibaresi üzerinde derinleşmek yerine o sözle

⁵⁰ Kâsım b. Sellâm Ebû 'Ubeyd, *Kitâbü'l-envâl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 562-568.

⁵¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Mugni* (b.y.: Meketbetü'l-Kahire, 1969), 2/497-498.

⁵² Hüseyin Baysa, “Vergiyi Zekâta Saydırmada ‘Uşûr Tahsilatını Bir Dayanak Olarak Kullanma İmkânı”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 9/2 (Eylül 2023), 296-297. Aynı yaklaşım için bk.: Yusuf el-Karadâvî, *Fikhü'z-zekât* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1973), 2/645.

⁵³ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, 13-14.

⁵⁴ Hassân, *el-Luggatü'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 337-338; 'Abdülcelfîl Menkûr, *'İlmü'd-delâle usûlühü ve mebahisühü fî't-türâsi'l-'Arabi* (Dımaşk: İttihâdü'l-Kitâbi'l-'Arab, 2001), 88.

ifade edilmek istenen mananın yakalanması olduğuna⁵⁵ göre okumalarda metin dışı bağlam da dikkate alınmalıdır. Kaldı ki harici unsurlar bazen kastın yansıtılması ve belirlenmesinde, sözde geçen kelimelerden daha çok etkili olabilmektedir. Bu sebeple, dış bağlamın hesaba katılmaması, sözlerin kolayca yanlış anlaşılmasına yol açabilecektir.⁵⁶

Metnin dizgesel varlığının dışında kalan soyut ve somut faktörlerden sadır olup, sözün anlamını etkileyen gerçeklik, Arapça kaynaklarda farklı kelimelerle ifade edilmektedir. Bunlardan bir tanesi “makâm”dır. “Her makâm için bir söz vardır.” anlamındaki “نكل مقام من المقال”⁵⁷ özlü ifadesinde⁵⁷ geçen makâm sözcüğü ile bu anlam kast edilmiştir. Metin dışı bağlamın farklı boyutlarından bahsedilirken ayrıca siyâk, hâl, zurûf ve mülâbesât gibi kelimeler de kullanılmaktadır.⁵⁸

Metin dışı bağlam, sözceyi etkileyen unsurun çeşidi esas alınarak farklı isimler altında tasnif edilmiştir. Zaman ve mekân dış bağlamın ögelerinden olmakla birlikte, daha çok bağlamların kanıtları niteliğini taşıdığından, ayrı başlıklar altında sınıflandırılmamıştır.⁵⁹ İctihadi anlamlandırma meselesi ile ilişkisinden dolayı burada sadece olgusal bağlam, sosyal ve kültürel bağlam ile durumsal bağlam üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Olgusal Bağlam

Olgu bağlamı, “bir olgunun kendini hazırlayan, çevreleyen yahut biçimlendiren şartlarla ve diğer olgularla birlikte oluşturduğu bütünlüğün içindeki yeri; olgunun başka olgulara göre konumunu belirleyen çerçeve”dir.⁶⁰ Buna göre sözcede bahsi geçen meselenin keyfiyetini mücessem hale getiren dış unsurlar, olgusal bağlamın temel öğelerini oluşturmaktadır. İctihadda olgusal bağlam, hükümün konusunun zihinde genel çerçevesi ile çizilmesine ve doğru bir şekilde tasavvur edilmesine imkân sağlayan, olguyu meydana getiren parçalara veya tamamına göndermede bulunan bağlamdır. Hem icthadın tesisinde hem de mevcut icthadların anlamlandırılmasında bu bağlamın önemli bir işlevi vardır. Fakihler hüküm verirken meseleleri olgusal mahiyeti itibarıyla titiz bir şekilde değerlendirmiş ve birbirine benzemekle birlikte temelde farklı olan meseleleri aynı hükme tabi tutmamak için hassasiyet göstermişlerdir. Fıkıh kitapları icthad sürecinde olgusal bağlamın tespiti için gösterilen çabaya ilişkin örneklerle doludur. Sözelimi İmam Muhammed’in (ö. 189/805) elbise boyama meseleleri ile ilgili hüküm vermeden önce konuyu iyice öğrenmek için boyacıların yanına gidip bu iş hakkında

⁵⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/262.

⁵⁶ Condon, *Kelimelerin Büyüklü Dünyası*, 158-159.

⁵⁷ Kazvîni, *el-İzâh*, 1/174.

⁵⁸ İbn Dûdû, *Nazariyyetü's-siyâk*, 72-73.

⁵⁹ Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık*, 153.

⁶⁰ Demir - Acar, “olgular bağlamı”, 309-310.

sorular sorduğu nakledilmektedir. Yargı ile ilgili konularda Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) görüşleri ile fetva verilmesi gerektiğine ilişkin yaklaşımda da aynı husus ön plana çıkmaktadır. Onun kadılığı bizzat deneyimlemek suretiyle alana dair kazandığı vukûfiyet sebebiyle ilgili meseleler hakkındaki görüşleri değerli görülmüştür.⁶¹

İmam Mâlik'in (ö. 179/795) sudaki dağılıp derecesinin farklılığından hareketle, içinde ekmeğin su ile deri olan suyu iki farklı olgu olarak değerlendirip hükme bağlaması, fukahanın olgusal ayırım için gösterdiği titizliğe dair çarpıcı başka bir örnektir. Rivayete göre o, içinde ekmeğin ıslanan su ile abdest almaya cevaz vermezken, içine deri parçası düşüp çıkarılan suyun abdestte kullanılmasında sakınca görmemiştir. Bunun sebebi sorulunca, ıslanan ekmeğin hızla dağılıp suya karıştığını, daha dayanıklı olan derinin ise ancak günlerce suyun içinde bekletilmesi durumunda ekmeğin suya tesir edeceğini ve aynı hükmü alacağını söylemiştir.⁶² İmam Mâlik'in bu iki hadiseyi olgusal olarak farklı kabul edip, her birisi için ayrı hüküm takdir etmesi, deri ile ekmeğin sudaki dağılıp durumu ile ilgilidir. İçinde ekmeğin eridiği su, akıcılık ve inceliğini kaybedip *mukayyed* hale gelirken, içinde kısa bir süre derinin durduğu su, böyle bir değişime uğramamaktadır. Mukayyedliğin illeti, içine deri düşen suda ortaya çıkmadığından bu suya diğerinin hükmü verilmemiştir. Görüldüğü üzere ilk etapta aynı hükümleri gerektirdiği düşünülebilen bu iki mesele hassas bir değerlendirmeye tabi tutulmuş ve illet farklılığı sebebiyle yapısal açıdan farklı olgular olarak kabul edilmiştir.

Karâfi'nin (ö. 684/1285) yılı dolmadan önce zekât vermenin hükmünü, vakti girmeden namaz kılmanın hükmüne kıyasla belirlemenin yanlış olduğunu söylerken gösterdiği gerekçede de olgusal bağlamları tespit için ince bir işçiliğin sergilendiği müşahede edilmektedir. Birbirine benzeyen bu iki meselede vakit usul açısından farklı anlamlar taşımaktadır. Vakit namaz için *sebeb* iken zekât için *şart* hükmündedir. Karâfi bu ayırımı dikkat çekip söz konusu ibadetler arasında vakit üzerinden karşılaştırma yapmanın yanlış olacağını ifade etmiştir.⁶³ Bu örnekte o, vaktin zekât ve namaz için usulde farklı işleve sahip olmasından hareketle, vakitle ilişkisi açısından her iki ibadeti farklı olgular olarak değerlendirmiştir.

İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) eserinde paylaştığı şu fetva da olgusal bağlamın tespiti sürecinde gösterilen hassasiyet için çarpıcı bir örnek niteliğindedir: İçinde farenin kuyruğu bulunan kuyunun temizlenebilmesi için suyun tamamı boşaltılmalıdır; ancak farenin bir bütün olarak düştüğü (ve içinde dağılmadığı) kuyunun tamamen boşaltılmasına gerek yoktur. Çünkü kuyuda kuyruğun kopuk olarak bulunması, farenin kanının

⁶¹ İbn 'Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmî'l-müftî*, 80.

⁶² Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (b.y.: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/114.

⁶³ Zekâtın hükmünün sebebi, nisâb miktarı mala sahip olmaktır. Karâfi, *el-Furûk*, 1/198.

suya karıştığını gösterir.⁶⁴ Başlangıçta farenin bir bütün olarak suda olmasının, kuyruğuna nispetle daha ağır hüküm gerektireceği düşünülebilir; fakat kopuk kuyruğun varlığı, farenin kanının suya karıştığına delalet ettiği için tam aksine kuyruğun suda bulunmasına daha ağır hüküm bina edilmiştir. Anlaşıldığı üzere bu iki hadise için farklı hükümlerin takdir edilmesi, her iki eylemin sudaki etki derecesinin, dolayısıyla olgusal bağlamlarının farklı olmasına dayanmaktadır. Aynı fakihin bir günde iki oruç tutmayı adamak ile bir yılda iki hac adamanın farklı hükümler gerektirdiğini anlatırken gösterdiği gerekçe de burada örnek olarak zikredilebilir: Oruç ve hac, farziyet açısından ortak özellikte olmakla birlikte vekâleten îfâ edilebilmeleri itibarıyla birbirinden farklıdır. Bir günde sadece bir oruç tutulabilirken, bir yılda hem asaleten hem de başkasına vekâlet vermek suretiyle iki hac yapılabilir. Dolayısıyla bir günde iki oruç tutmayı adayan kişiye sadece bir oruç gerekirken bir yılda iki hac adayana iki hac düşer.⁶⁵ Bu meselede de söz konusu iki ibadetin vekâleten ifa edilip edilememesi hususu, bunların bedenî olup olmaması ile ilgilidir. Oruç bedenî bir ibadet iken hac hem bedeni hem de mali ibadet kısmına girmektedir; bu sebeple mezkûr adaklar farklı hüküm gerektiren iki olgu olarak değerlendirilmiştir.

Bir Müslümanın dâru'l-harbe emân ile girip, orada rikâz (gömü veya değerli maden) bulması durumunda verilecek hükümün, rikâzın yerine göre değişmesi de olgusal bağlam ile alakalı bir konudur. Söz konusu şahsın gömüyü birisine ait bir evde bulması durumunda gömü ev sahibine ait sayılır; bulan kişinin onu alması, evin sahibine hıyanet olarak değerlendirilir. Çünkü evin içindeki şeyler, evin ait olduğu kişinin malıdır. Ancak gömü sahipsiz bir yerde bulunursa, bulan kişinin olur ve bu durumda hıyanet söz konusu olmaz.⁶⁶ Bu iki olguda fiil aynı olmasına rağmen, eylemin gerçekleştiği yerin farklı olması nedeniyle olayın doğası da farklı kabul edilmiştir.

Gereklik derecesi bakımından birbirinden farklı olan meselelerin aynı hükme tabi tutulamayacağına ilişkin temel kabulün ekseninde de olgusal bağlama yüklenen anlam bulunmaktadır. Örneğin *zarûriyyât*, *hâciyât* veya *tahsîniyyât* düzeylerinden birinde olduğu gerekçesiyle bir olay hakkında verilen hükümün, sadece aynı düzeydeki olaylar için geçerli olabileceği, şekil olarak kendisine benzeyen ancak farklı derecede bir maslahatı gerektiren meseleye aktarılamayacağı hükmü,⁶⁷ doğrudan olgusal yapı ile

⁶⁴ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 360.

⁶⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 361.

⁶⁶ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/107.

⁶⁷ Karâfi, *el-Furûk*, 2/107-108.

ilgilidir. Zira maslahat düzeyinin farklı olması, illet ortaklığının bulunmadığını, dolayısıyla da meselelerin olgusal olarak birbirinden farklı olduğunu gösterir.

Anlaşıldığı üzere icthadlarda meseleler kendi olgusal bağlamları dâhilinde değerlendirilip hükme bağlanmıştır. Bu sebeple, geçmişten intikal eden fıkhi hükmün konusunun kavranabilmesi için olgusal bağlamı tespit edilmelidir. Diğer yandan, icthada konu edinilen meselelerin aynı olgusal bütünlükte günümüzde varlıklarını sürdürüp sürdürmedikleri de belirlenmelidir. Zira kaynaklardaki mevcut hüküm, meselenin geçmiş dönemdeki haline bina edilmiştir. Meselede değişiklik meydana gelmişse, hükmün ona göre güncellenmesi gerekir.⁶⁸ Örneğin klasik fıkıh kitaplarında kumaşın *kiyemî* bir mal olarak kabul edilip ona göre hükmün terettüp ettirilmesi, o günün piyasa şartlarında mevcut olan kumaş imalat şekliyle ilgilidir. Günümüzde fabrikasyon üretimle birlikte bu türden kumaşlar artık *mislî* mal kategorisine girmiş durumdadır. Dolayısıyla kumaşın *kiyemî* niteliğine bina edilen hükümlerin devam ettirilmesi doğru olmayacaktır.⁶⁹

Hâsılı, geçmişten günümüze intikal eden icthadlarda hükme konu edilen hadise veya muamelelerin ayırıcı temel özellikleri önemle dikkate alınmıştır. Fıkıh usulünde illet, şart, sebep vb. yönleri itibarıyla birbirinden farklı olan meseleler, olgusal olarak da farklı kabul edilmiş ve bunlar arasında mukayese ile hüküm aktarımında bulunmaktan özenle kaçınılmıştır. Fıkıhî ahkâmı yorumlama sürecinde de olgusal bağlamların tespiti hususunda aynı hassasiyet gösterilmelidir. Hüküm araştırması yaparken bu bağlamın göz ardı edilmesi, meselenin mahiyetinin yanlış algılanmasına ve dolayısıyla hükmün yanlış teşhisine veya aktarımına yol açacaktır.

2.2.2. Sosyal ve Kültürel Bağlam

Sosyal ve kültürel bağlam, sözcenin ve olgunun içinde doğduğu toplumsal ve kültürel unsurlar ile ilişkisi anlamına gelmektedir.⁷⁰ Bu bağlam “bir sosyal olgu veya ilişkiyi ortaya çıkaran, çevreleyen ya da biçimlendiren değer ve koşullar” şeklinde de tarif edilmiştir.⁷¹ Toplumların siyasi ve ekonomik şartları ile kültürel yapıları, bireylerin söz ve davranışlarında yönlendirici etkiye sahiptir. Olgular ve eylemlerin, içinden çıktıkları kültürden izler taşıması, bunun delilidir. Öte yandan özel ekonomik ve siyasi koşullar, bazı fiillerin hayatın normal seyrettiği dönemdekinden farklı değerlendirilmesini

⁶⁸ İbrahim Özdemir, “‘Ahkâmın Değişmesi’ne Farklı Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Aralık 2014), 24.

⁶⁹ Soner Duman, “Günümüz Fikhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 165.

⁷⁰ Turan, “Edimbilim I”, 124.

⁷¹ Demir - Acar, “sosyal bağlam”, 373.

gerektirebilmektedir. Dolayısıyla toplumsal ve kültürel şartlardan etkilenen söz ve fiillerin doğru yorumlanabilmesi, ancak bu yönlerinin dikkate alınması ile mümkündür.⁷²

Hükmün üretilmesinde ve şekillenmesinde etkili olan toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi şartlar, ictihadda sosyal ve kültürel bağlamın temel öğelerini oluşturmaktadır. Bu bağlam, örfün yanı sıra diğer toplumsal gerçeklikleri de kapsayan bir genişliğe sahiptir. Örf fıkıhta başlangıçtan beri etkin bir şekilde kullanılmıştır. İctihadda bulunurken, nasslara aykırı olmadıkça örfün dikkate alınması, temel bir ilke olarak benimsenmiştir.⁷³ “Âdet muhakkemdir.”⁷⁴ külli kaidesinde örfün bu işlevinden bahsedilmektedir. Çözüm bekleyen muamele ile ilgili örfü göz ardı edip, mezhebin nakledilemeyen meşhur görüşü ile hükmetmeye cevaz verilmemiştir. Fakihler arasında müsellemler bir söz olarak kabul edilen “Yaşadığı dönemdeki insanların durumlarını bilmeyen, cahildir.”⁷⁵ yargısı, hükmü tespit edilecek meselenin ortaya çıktığı sosyal ortamı tanımının gerekliliğini bildirmektedir. İctihad ehliyeti için sosyal ve kültürel şartları bilmenin şart koşulması⁷⁶ da aynı gerçekliği ifade etmektedir. Zira isabetli bir çözümün üretilmesi için, içinde yaşanılan toplumun ekonomik ve sosyal problemlerine vücut veren sosyal ve kültürel yapının tam olarak bilinmesi gerekmektedir.⁷⁷ Fıkıh kaynaklarında yemin ile ilgili meselelerde fetva verecek kişinin sorudaki yemin lafızlarının kullanıldığı bölgede yaşamasının veya orada yaşayanlar kadar bölgede kullanılan yemin lafızları hakkında bilgi sahibi olmasının şart koşulmuş olması,⁷⁸ bu ilkenin fūrua yansıyan bir örneğidir.

Fetvalara konu olan meselelerin çoğu, ortaya çıktıkları dönem ve bölgenin şeriate muhalif olmayan örfüne göre çözüme kavuşturulmuştur. Örfün fetvadaki işlevinin önemine binaen, bir kimsenin müctehidlerin bütün kitaplarını ezberlese bile doğru

⁷² Kelimeler ve cümleler, içinde kullanıldıkları kültür sisteminde özel anlamlar taşırlar; bu sebeple sözlü ifadeler kendi toplumsal gerçekliğinde yorumlanmalıdır. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 86; Şimşek, *Arap Dilinde Çok Anlamlılık*, 153. Örneğin “kök” anlamına gelen “جذر” kelimesi çiftçi, dilci ve matematikçi gibi meslek gruplarında farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Kelimeye doğru anlamın verilmesi, kelimenin kullanıldığı grubun yüklediği anlamın tercih edilmesi ile mümkündür. Ömer, *İlmü'd-delâle*, 71. Aynı durum fiiller için de geçerlidir. Fiilin ortaya çıktığı toplumun yüklediği anlam doğrultusunda anlaşılması esastır. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 81.

⁷³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 79-80; İbn 'Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî*, 79.

⁷⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 79; Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1959), 11.

⁷⁵ İbn 'Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî*, 79-80.

⁷⁶ Yusuf el-Karadâvî, *Muhâdarât fi'l-fikh ve'l-fetvâ ve'l-ictihâd* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2011), 30.

⁷⁷ Hamza Aktan, “Çağdaşlaşma Sürecinde İslâm Hukuku”, *İslam ve Modernleşme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1997), 171.

⁷⁸ Ebû 'Amr Osmân b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muvaffâk Abdullâh Abdulkâdir (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikme, 1986), 115.

fetva verebilmesi için işin bu yönünü öğrenmek üzere öğrencilik yapması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁹ Zira toplumsal ve kültürel koşullar, fihhi kuralın uygulanış şeklini doğrudan etkileyip, farklı çözümler gerektirebilmektedir. Böyle bir durumda mesele zaman ve zeminin şartlarına göre değerlendirilip kuralın ruhuna uygun bir sonuca bağlanmaktadır. Örneğin et yemeyeceğine dair yemin eden birisinin balık yemesi durumunda yeminini bozmuş olmayacağı şeklindeki fetva, bu yeminin yapıldığı bölgede et kelimesi ile balık dışındaki hayvanların etlerinin kast edilmesine (kavlî örf) dayanmaktadır. Burada balık kelimesinin toplumsal kullanımdaki anlamı üzerinden yeminin kuralları uygulanmıştır. Yine farklı mübadele araçlarının tedavülde olduğu bir bölgede tarafların para birimini konuşmadan yaptıkları alışverişte ödemenin o bölgede yaygın olarak kullanılan para üzerinden yapılacağı şeklindeki fetvada⁸⁰ da toplumsal uygulamanın esas alındığı görülmektedir. Sosyal bağlamın hükme etkisi konusunda, ödünç alınan eşyanın sahibine teslim şekli ile ilgili hükmü de burada örnek olarak vermek mümkündür. Temel kurala göre, ödünç alınan hayvan veya eşya, sahibine teslim edilinceye kadar ödünç alan kişinin sorumluluğundadır. Mâlikîler, Şâfîîler ve Hanbelîler bu görüştedirler. Hanefîler de bu kuralı kabul etmekle birlikte hayvanın ahıra uygun bir şekilde bırakılmasını istihşânen yeterli görmüşler ve dayanak olarak örfü göstermişlerdir. Onlara göre, ödünç alınan hayvanların bu şekilde geri verilmesi, toplumda bilinen ve kabul gören bir uygulamadır. Hayvanın doğrudan sahibine teslim edilmesi durumunda da hayvan ahıra götürülecektir. Hanefîler ödünç olarak alınan alet ve benzeri şeylerin iade edilirken sahiplerinin evlerine bırakılmakla yetinilmesini de bu konuda bir argüman olarak zikretmişlerdir. Bu görüşlerinin bir devamı olarak, diğer mezheplerin aksine, hayvanı ödünç alan kimsenin iade ederken usulüne uygun bir şekilde ahıra koyduktan sonra hayvanın ölmesi durumunda zararını karşılamak zorunda olmadığını söylemişlerdir.⁸¹ Buna göre Hanefî fakihler ödünç eşyanın geçerli teslimat şeklinin kapsamını toplumun uygulaması doğrultusunda genişletmişlerdir.

Hükümleri etkileyen toplumsal ve kültürel unsurlar zamanla değişime uğramaktadır. Bir dönemde veya bölgede verilen hükmün sosyal yahut kültürel bağlamı değişince hüküm de geçerliliğini kaybeder.⁸² Sosyal ve kültürel bağlam ile hüküm arasındaki bu ilişki Mecelle'nin 39. maddesinde "Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz."⁸³ şeklinde kaideleştirilmiştir. Fakihler bu gerçekliği göz önünde

⁷⁹ İbn 'Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî*, 79.

⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 81, 83.

⁸¹ Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 10/156.

⁸² Karâfî, *el-Furûk*, 1/177; İbn 'Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî*, 78-79.

⁸³ Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, 11.

bulundurarak gerekli gördüklerinde fetvalarını güncellemişlerdir. Nitekim Zeyla'î (ö. 743/1343) Hanefîlerin ödünç eşyanın iade şeklinin hükmüne ilişkin mezkûr görüşünü aktardıktan sonra kendi dönemindeki şartları gerekçe göstererek ödünç alınan şeylerin ancak sahibine teslimi ile sorumluluğun düşeceğini söylemiştir.⁸⁴

Hanefîlerin hırâbe (yol kesme) suçunun oluşumu ile ilgili görüş değişikliği de sosyal şartlardaki değişimin ictihada etkisini ortaya koyması açısından çarpıcı bir örnektir. Ebû Hanife'ye göre sadece yerleşim yerlerinden uzak çöl gibi alanlarda gerçekleşen yol kesme suçlarına hırâbe cezası verilir. Müteahhirînden bazı fakihler toplumsal güvenlik tedbirlerindeki değişikliği gerekçe göstererek bundan farklı bir görüş ortaya koymuşlardır. Onlara göre Ebû Hanife'nin yaşadığı dönemde şehir içi ve köyler arasındaki yolculuklarda insanlar yanlarında silah taşıyor ve saldırılara karşı onunla kendilerini ve mallarını koruyorlardı. Ancak bu âdet artık terk edildiğinden şehirlerde ve yollarda meydana gelen soygun suçlarında da had cezası uygulanmalıdır.⁸⁵ Bu örnekte hüküm değişikliğini gerektiren faktör, insanların yanlarında silah taşıma âdetindeki değişimdir. Söz konusu âdet, hırâbe suçunun unsurlarından biri olan mağdurun saldırıyı bertaraf etme kudretine sahip olup olmamasıyla ilgilidir. Ebû Hanife döneminde şehir içi ile köyler arası yolculuklarda insanlar yanlarında silah taşıdıkları için kendilerini savunma imkânına sahiptiler. Gasb edilen kişilerin sahip oldukları bu imkân, maruz kaldıkları suçun hırâbe olarak değerlendirilmesini engelliyordu. İnsanlar zamanla silah taşımayı terk edince fukaha bu ortamlarda işlenen gasb suçlarını hırâbe olarak değerlendirme gereğini duymuştur. Diğer bir ifade ile Ebû Hanife dönemindeki toplumsal güvenlik önlemleri, şehir ve köylerde hırâbe şartlarının oluşmasına mani bir işlev görüyordu. Toplumun bu güvenlik tedbirinden vazgeçmesiyle şartın mâni ortadan kalkmış ve hüküm varlık göstermiştir.

Sosyal durumdaki değişikliğin hükme yansıtılmasına ilişkin diğer bir örnek, görgü tanıklarının tezkiye edilmesi (ahlaki durumlarının araştırılması) ile ilgilidir. Şahitlerin adalet vasfına sahip olması, tanıklıklarının geçerliliği için temel şartlardandır. Ebû Hanife had ve kısas dışındaki davalarda şahitlerin bu niteliğini tespit için tezkiyeye gerek duymazken kendisinden sonra İmâmeyn, insanlar arasında yalanın yaygınlaşmasını gerekçe göstererek bütün davalarda şahitlerin tanıklıklarına başvurulmadan önce tezkiye edilmesini zorunlu görmüştür. Fukaha bu görüş farklılığını gerçek bir ihtilaf olarak görmemiş, ahlaki vaziyetteki değişimin gerektirdiği bir ictihad değişikliği şeklinde yorumlamıştır. İmâmeyn'in toplumda karşılaştığı ahlaki sorunlar Ebû Hanife'nin

⁸⁴ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Ali b. Mihcen Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Matba'atü'l-Kübâ el-Emîriyye, 1314h.), 5/89.

⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/201.

yaşadığı dönemde yaşansaydı onun da aynı hükmü vereceğini belirtmişlerdir. İmâmeyn'in gerekçesi sonraki dönemlerde de varlığını koruduğu için mezhepte onların görüşü devam ettirilmiştir.⁸⁶ Bu örneklerden anlaşıldığı üzere fakihler toplumda meydana gelen değişikliği dikkate almış ve fetvaları yeni sosyal duruma uygun bir şekilde güncellemişlerdir.

Ebû Yûsuf'un toplumdaki uygulamanın değişmesi ile birlikte daha önce *keylî* olan şeylerin *veznî* kategorisine geçeceğine ilişkin görüşünde de sosyal bağlam aktif rol oynamaktadır.⁸⁷ Aynı şekilde teknolojik olanakların ilerlemesi ve yaşam standartlarının farklılaşması nedeniyle ortaya çıkan havâic-i asliyenin kapsamını yeniden belirleme ihtiyacı da sosyal bağlam ile alakalı bir meseledir. Mesela buzdolabı, telefon, bilgisayar, klima, kalorifer tesisatı, hırsızlığa karşı alınabilecek tedbirlere dönük harcamalar artık havâic-i asliyye çerçevesinde değerlendirilmekte⁸⁸ ve bunların bir kısmı nafaka kalemleri arasında sayılmaktadır.

Sosyal ve kültürel bağlam hem şer'î hükmün tespitinde hem güncellenmesinde hem de mevcut icthadların doğru bir şekilde yorumlanıp iktibas edilmesinde önemli bir işleve sahiptir. Verilecek hükümlerde nassların gözetildiği maslahat hedefini yakalayabilmek için meşru ictimai ve kültürel unsurların dikkate alınması gerekmektedir. Kaynaklardaki ahkâmın bu bağlam ile ilişkilendirilerek yorumlanması ise hükümlerin doğru anlamlandırılması ve bunlarla gözetilen maksadın tespit edilmesine imkân sağlar. Sosyal ve kültürel bağlamı oluşturan öğelerin belirlenmesi aynı zamanda hükmün devamlılığı ve kapsam alanı hakkında fikir verir.

2.2.3. Durumsal Bağlam

Sözcede durumsal bağlam, konuşanların özelliklerini ve içinde buldukları durumu ifade eden bağlam çeşididir. Söz farklı durumlarda farklı anlamlar taşıdığından maksûd anlamın bilinebilmesi için sözün sadır olduğu kaynak ile hedefin içinde olduğu durum belirlenmelidir.⁸⁹ Örneğin, "Allah sana rahmetiyle muamele etsin." anlamına

⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/88; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 6/270; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mecdüddîn Ebû'l-Fadl el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîl'l-Muhtâr* (Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 2/141-142; İbn 'Âbidîn, *Şerhu 'Ukûdi resmî'l-müftî*, 68.

⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/142.

⁸⁸ Ahmet Yaman, "Dinî Hükmün Güncellenmesi: Alanı, İmkânı ve Gerekçeleri", *Tevlat Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Yaz 2020), 30.

⁸⁹ Sözgelimi birlikte bir iş için masraf etmiş iki arkadaşın birinin diğeri için sarf ettiği "Yarın akşam seninle hesaplaşırız." tümcesindeki hesaplaşmak kelimesi, hesabını görmek anlamındadır. Ancak aynı cümlenin öfkelenilen birisine karşı kullanması durumunda hesaplaşmak sözcüğü öç alma isteğini veya korkutma amacını yansıtır. Aksan, *Anlambilim*, 76.

gelen “يرحمك الله” cümlesi, hapşıran kimse ile vefat etmiş kimse için farklı anlamlar ifade eder. Bu dua cümlesi ile birinci durumdaki kişi için dünyadaki rahmet, ikincisi için ise ahiretteki rahmet kastedilir.⁹⁰ Aynı şekilde kötülünen birisi için kullanılan övgü lafızları istihzâyı ifade eder.⁹¹ Öte yandan her diyalog ortamının kendine özgü bir iletişim üslubu vardır. Bir iş görüşmesinde tercih edilen dil ile bir arkadaşla konuşurken kullanılan dil birbirinden farklıdır. Buna göre sözcelerin isabetli bir şekilde yorumlanabilmesi için kullanıldıkları ortam da hesaba katılmalıdır. Aynı sebeple, özel veya olağan dışı şartlarda sadır olan fiiller, rutin hayat koşullarındakinden farklı değerlendirilmelidir.

İctihadda durumsal bağlam, özel koşulların fetvaya konu olan fiil ile ilişkisini ifade eder. Fetvada özel durumların dikkate alınması, temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Bu ilke şer’î ahkâmda maslahatın esas olmasına dayanmaktadır. Maslahat, özel durumlarda genel hükümden ayrılmayı gerektirebilir. Fayda ve zarar kişinin içinde bulunduğu koşullara göre değişebilmekte ve dolayısıyla aynı meselede maslahat kişiler için farklı hükümler gerektirebilmektedir. İlim ehli bazı sahabîlerin yaşlı kimselerin oruçlu iken hanımlarını öpmelerine ruhsat verirken, gençler için bu davranışın oruçlarını bozmaya sevk edebileceği korkusuyla müsaade etmemeleri, bunun örneğini oluşturmaktadır.⁹² Abdullah b. Abbâs’ın (ö. 68/687-688) katilin tevbesi hakkında muhatabın durumunu dikkate alarak farklı fetvalar vermesi de burada örnek olarak zikredilebilir. Rivayete göre ona birisi gelip bir Müslümanı kasıtlı olarak öldüren kişinin tevbe hakkının olup olmadığını sorar. İbn Abbâs “Hayır, ona ateş vardır.” cevabını verir. Bu kişi ayrıldıktan sonra orada bulunanlar, İbn Abbâs’a daha önce katilin tevbe hakkının olduğu yönünde fetva verdiğini hatırlatıp, bunun sebebini sorarlar. İbn Abbâs, gelen kişinin öfke içinde olduğunu ve bir Müslümanı öldürmeye niyetlendiğini düşündüğünü; onu bundan vazgeçirmek için o şekilde cevap verdiğini açıklar.⁹³ Bu fetva ile bir öncekinde hükme konu olan kişilerin özel durumları esas alınmıştır. Suç işlemesi kuvvetle muhtemel olanlar için *sedd-i zerâi’* ilkesi işletilerek buna engel olmak amaçlanmıştır.

Haram olan şeylerin zaruret anında mubah hükmünü alması durumsal bağlam ile doğrudan ilgili bir konudur. Örneğin alkol tüketmek haram olmasına⁹⁴ rağmen *ikrâh-ı mülcî* (bir organın telef edilmesi veya öldürülmek) ile tehdit edilen bir kimse için alkol helal hükmünü alır. Bu bilgiye sahip kişinin tehdide direnir zarar görmesi caiz

⁹⁰ Ömer, *’ilmü’d-delâle*, 71.

⁹¹ ‘İzzeddîn b. ‘Abdusselâm, *el-İmâm fi beyâni edilleti’l-ahkâm*, 159.

⁹² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), “Savn”, 31 (727).

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi’u li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî vd. (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1964), 5/333.

⁹⁴ el-Mâide 5/90.

görülmemiştir. Böyle bir durumda öldürülen kişi, mubah olan yeme içmeyi reddeden ve bu yüzden ölen kişi gibi kabul edilmiştir.⁹⁵ Bu icihad, ikrâh-ı mülcünin rızayı kaldırıp, ihtiyarı bozmak suretiyle alkol almayı suç olmaktan çıkarmasına dayanmaktadır. Alkolün hükmü ağır tehdide maruz kalma durumu sebebiyle değişmiştir. Bu usulî temellendirme, durumsal bağlamın hükme etkisini ifade etmektedir.

Paylaşılan örneklerde görüldüğü üzere hüküm tesis edilirken kişinin içinde bulunduğu durum veya fiili üreten özel şartlar göz önünde bulundurulmaktadır. Hukukun ruhuna uygun bir sonucun ortaya çıkması için bu, uygulanması zorunlu bir yöntemdir. Kaynaklardaki hükümleri değerlendirirken de durumsal bağlamlar incelenmeli ve özel sebeplere bina edilen hükümler o çerçevede yorumlanmalıdır. Aksi halde fetva ve ictihadların yanlış anlamlandırılması söz konusu olabilir.

Sonuç

Bağlam, anlambilimin konularından olup, geçmişten beri sözlü ve yazılı ifadelerin kurgulanması ve anlaşılmasında başvurulan bir ilişkilendirme yöntemidir. İslâmî ilimlerde bağlam, nassların anlamını belirleme özelinde ele alınmıştır. Tespit edildiği kadarıyla bağlamın fıkhi hükmün tesisinde ve yorumlanmasındaki işlevi ile ilgili müstakil çalışma yapılmamıştır. Bağlam çeşitlerini ictihad ve fetva örnekleri üzerinden inceleyen bu makalede varılan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Fıkhi ahkâmda bağlam, hüküm tespit sürecinin önemli bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Fıkıh kaynaklarında bağlamın çeşitlerinden bahsedilirken delâletü'l-hâl, mukteza'l-hâl, makâl, makâm, siyâk, sibâk, nazmü's-siyâk, nazm, nesik, karîne vb. kavramlar kullanılmıştır. İctihadda bulunulurken bağlamın bütün çeşitleri gözetilmiş; olgusal, sosyal, kültürel veya durumsal bağlamı farklı olan muamele ve hadiseler titizlikle birbirinden ayırt edilip, farklı hükümlere bağlanmıştır. İctihada medar olan bağlamlardan birinin değişmesi, hükümde güncellemeyi gerektiren bir faktör olarak görülmüştür. Verili hüküm üzerinden tahrîc vb. işlemlerle yeni meselelere hüküm üretilirken, esas alınan meselenin bağlamları hassas bir şekilde incelendiği gibi hükmün metni dilsel bağlam açısından değerlendirilmiştir.

Fıkıh metinlerinin söylemsel bağlam üzerinden çözümlenmesi, ictihadı doğru okumanın ilk adımını oluşturmaktadır. Bu işlemin isabetli bir şekilde icra edilebilmesi için metinlerin çapraz okuma tekniği ile tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Söylemsel bağlam kurulurken metin dışı bağlam da göz önünde bulundurulmalıdır. Asırlar önce

⁹⁵ Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 2/107; Aynî, *el-Binâye*, 11/50-51.

yazılmış eserlerde geçen meselelerin dış bağlamını dikkate almadan maksûd anlama ulaşmaya çalışmak, fıkıh ve fetva usulü açısından problemlidir.

Bağlam, işlevi itibariyle fıkıh usulünün kapsamına girmektedir. Nitekim fıkıh kitaplarındaki meselelerin bağlamları, usulün ilgili kavramları üzerinden hükme yansıtılmıştır. Bazı bağlam çeşitleri ise doğrudan usulün konuları arasında yer almaktadır. Örneğin metin içi bağlam çözümlemeleri, fıkıh usulünde lafız ve delâlet konuları kapsamına girmektedir. Yine kaynaklarda kültürel bağlam olarak yer verilen ilişkilendirmeler fıkıh usulünde örf delili dâhilinde gerçekleşen bir etkinliği ifade etmektedir. Diğer taraftan, olgusal bağlam meselenin mahiyeti, illeti, hikmeti, sebebi, şartı ve rüknü gibi hükümün asli unsurlarına tekabül etmektedir. Durumsal bağlam ise daha ziyade bireyin özel durumu ile ilgilidir. Bireysel zaruret hali bu bağlam dâhilinde ele alınmaktadır. Fıkhi ahkâmın bağlamı ile ilgili daha ayrıntılı bilgilerin ortaya çıkması için konunun geniş çaplı araştırmalarla farklı açılardan incelenmesi uygun olacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- ‘Abdul‘azîz el-Buhârî, ‘Alâuddîn ‘Abdulazîz b. Ahmed. *Keşfu’l-esrâr Şerhu Usûli’l-Pezdevî*. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmiyye, ts.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim -Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi-*. Ankara: Engin Yayınevi, 1998.
- Aktan, Hamza. “Çağdaşlaşma Sürecinde İslâm Hukuku”. *İslam ve Modernleşme*. 167-180. İstanbul: İSAM Yayınları, 1997.
- Algül, Adnan. *İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.

- Baysa, Hüseyin. “Vergiye Zekâta Saydırmada ‘Uşûr Tahsilatını Bir Dayanak Olarak Kullanma İmkânı”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 9/2 (Eylül 2023), 288-309.
- Condon, John C. *Kelimelerin Büyüklü Dünyası -Anlambilim ve İletişim-*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demir, Ömer - Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Duman, Soner. “Günümüz Fıkhî-İktisadî Problemlerin Değerlendirilmesinde Fıkıh Mirasımız ile İlişki Biçimimiz”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 153-170.
- Ebû 'Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-emvâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Ekin, Yunus. “Siyak Kavramı'nın Semantik Analizi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2013), 93-126.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emin b. Mahmûd el-Buhârî. *Teysîru't-Tahrîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Erden, Muhammed Kasım. *Lafız-Mâna Ekseninde Arap Anlambilim Kavramları*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Güman, Osman. “Siyak Kuralının Nassların Yorumuna Etkisi: İbn Dakîkul'îd Örneği”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 21 (2013), 29-52.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 30 Haziran 2022. <https://sozluk.gov.tr/>
- Hassân, Temmâm. *el-Luggatü'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*. Kahire: Dâru's-Sakâfe, 1994.
- Heyet. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1959.
- İbn 'Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. 'Abdilazîz. *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî*. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2009.
- İbn Dakîkul'îd, Muhammed b. 'Alî b. Vehb. *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.
- İbn Dûdû, Muhammed Sâlim. *Nazariyyetü's-siyâk fi't-türâsîl-İslâmî*. Katar: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 2015.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmü'l-muvakkî'în 'an Rabbi'l-'âlemîn*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî li'n-Neşr ve't-Tevzîf, 1423h.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Mugnî*. 10 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1969.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-'Adl Zeynüddîn Kâsım. *Hulâsatü'l-efkâr şerhu muhtesari'l-Menâr*. thk. Senâullâh ez-Zâhidî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018.

- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1999.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Osmân b. Abdırrahmân eş-Şehrezûrî. *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*. thk. Muvaffâk Abdullâh Abdulkâdir. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikme, 1986.
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İzzeddîn b. 'Abdusselâm, Ebû Muhammed. *el-İmâm fi beyâni edilleti'l ahkâm*. Beyrut: Daru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1987.
- Karadâvî, Yusuf. *Fıkhü'z-zekât*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1973.
- Karadâvî, Yusuf. *Muhâdarât fi'l-fıkh ve'l-fetvâ ve'l-ictihâd*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2011.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdırrahmân el-Mâlikî. *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*. 4 Cilt. b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'ü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1986.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-Belâga*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Cîl, ts.
- Köse, Üzeyir. "İçtihat". *Fıkıh Usulü*. ed. Nuri Kahveci. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî'u li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî vd. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, 1964.
- Mâlik b. Enes. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. b.y.: Dâru Kütübi'l-'İlmiyye, 1994.
- Menkûr, 'Abdülcelîl. *'İlmü'd-delâle usûlühü ve mebahisühü fi't-türâsi'l-'Arabî*. Dımaşk: İttihâdü'l-Kitâbi'l-'Arab, 2001.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mecdüddîn Ebü'l-Fadl. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhâtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1937.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddîn b. Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *'İlmü'd-delâle*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Özdemir, İbrahim. "Ahkâmın Değişmesi'ne Farklı Bir Yaklaşım". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (Aralık 2014), 19-42.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Usûl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Sübkî, Tâcuddîn ‘Abdulvahhâb b. Takiyyuddîn. *Cem‘u’l-cevâmi‘ fi usûli’l-fıkh*. thk. Abdulmun‘îm Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2013.
- Şâfi‘î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1938.
- Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn. *Huccetüllâhi’l-bâliga*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-cîl, 2005.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfakât*. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbni Affân, 1997.
- Şimşek, Mehmet Ali. *Arap Dilinde Çok Anlamlılık ve Karine İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996.
- Tiyek, Fatih. *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Turan, Ümit Deniz. “Edimbilim I: Bağlam, Konuşma İlkeleri ve Söz Eylem Kuramı”. *Genel Dilbilim II*. ed. Ayşe Sumru Özsoy. 119-139. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Yaman, Ahmet. “Dinî Hükümün Güncellenmesi: Alanı, İmkânı ve Gerekçeleri”. *Tevilat Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/1 (Yaz 2020), 11-34.
- Zeyla‘î, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Ali b. Mihcen. *Tebyñü’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dekâik*. 6 Cilt. Kahire: Matba‘atü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314h.